

De strafzaak tegen de blokkeerfriezen

Gescheiden werelden en hoe dat te boven komen

Liesbeth Hulst & Kees van den Bos¹

Zittingen tijdens de strafzaak tegen de blokkeerfriezen zijn geobserveerd en met diverse betrokkenen is gesproken. Het beeld dat hieruit ontstaat heeft raakvlakken met radicalisering en de wijze waarop terrorismerechtszaken zich afspelen. Dit kan worden gerelateerd aan toenemende tegenstellingen tussen groepen binnen onze samenleving. Tevens worden implicaties voor de Nederlandse rechtsstaat besproken.

In de recente strafzaak tegen de 'blokkeerfriezen' ging het over het opwerpen van een blokkade op de snelweg A7, gericht tegen bussen met anti-Zwarte Piet activisten die op weg waren om te demonstreren bij de landelijke Sinterklaasintocht in Dokkum in 2017. Deze verdachten zijn door de Rechtbank Noord-Nederland veroordeeld voor het uitoefenen van strafbare dwang en het blokkeren van de weg. Eén verdachte werd veroordeeld voor opruiing.²

Belangrijk is dat de feiten waarvoor de rechtbank de blokkeerfriezen heeft veroordeeld wijzen op een proces van radicalisering bij deze personen. Zij wilden naar eigen zeggen voorkomen dat de anti-Zwarte Piet-demonstranten op tijd in Dokkum aankwamen. Het ging in deze strafzaak in wezen om verdachten die de wet uitdagen en trotseren. Radicalisering begint bij lak hebben aan de wet.^{3,4} Geradicaliseerde verdachten dagen het politieke bewind uit of geven via destructieve (en regelmatig gewelddadige) acties uitdrukking aan afwijkende, omstreden ideeën over recht en onrecht.⁵ Bij radicaliseringsrechtszaken gaat het vaak om verdachten die afwijkende morele principes hebben over hoe het er aan toe moet gaan in de samenleving

en die raken aan wie zij zijn. Juist bij dit soort rechtszaken kan wat er binnen de rechtszaal gebeurt ook sterke invloed hebben buiten de rechtszaal, waaronder op het publieke draagvlak voor dit soort gedragingen maar ook op publieke percepties over het recht en juridische autoriteiten.

Politie en justitie hadden veel manuren vrij gemaakt om verdachten in deze zaak voor de rechter te brengen. Dit op basis van een beslissing van het landelijk parket. Verdachten zelf hadden de rechtszaak tegen hen een showproces genoemd.⁶ Maar was het een show van het Openbaar Ministerie of een show van de verdachten zelf? Net als bij strafprocessen tegen verdachten die nog verder zijn in een proces van radicalisering, te weten terroristen,⁷ vertoonde deze rechtszaak inderdaad showelementen. En net als bij strafzaken tegen terroristen kan naar deze rechtszaak worden gekeken als een schouwspel, waarin zowel het OM als verdachten binnen en buiten de rechtszaal (theatrale) strategieën hebben ingezet om hun eigen publiek te overtuigen van hun verhaal en versie van (on)recht. En, puttend uit lessen die kunnen worden getrokken uit histo-

Auteurs

1. Mr. dr. L. Hulst is psycholoog en jurist, voormalig advocaat, en onderzoeker 'recht en gedrag' aan de Universiteit Utrecht.

Prof. dr. K. van den Bos is hoogleraar Empirische Rechtswetenschap en hoogleraar Sociale Psychologie aan de Universiteit Utrecht.

Noten

2. Rb. Noord-Nederland 9 november 2018,

ECLI:NL:RBNNE:2018:4555,

ECLI:NL:RBNNE:2018:4557,

ECLI:NL:RBNNE:2018:4558,

ECLI:NL:RBNNE:2018:4559 en

ECLI:NL:RBNNE:2018:4561.

3. K. van den Bos, *Why people radicalize: How unfairness judgments are used to fuel radical beliefs, extremist behaviors, and terrorism*, New York: Oxford University Press 2018.

4. Radicalisering wordt gezien als een toe-

nemende bereidheid om radicale veranderingen in de samenleving na te streven of te ondersteunen (zodanig op ondemocratische wijze) die strijdig zijn met of een bedreiging vormen voor de democratische rechtsstaat (Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst, 2009).

5. B.A. de Graaf & A.P. Schmid, *Terrorists on trial: A performative perspective*, Leiden: Leiden University Press 2016.

6. *De Telegraaf* 11 oktober 2018.

7. Terrorisme is het uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappijontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden (definitie gehanteerd door Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding, AIVD).

rische analyses van rechtszaken tegen terroristen,⁸ hoe bereikt men dat een rechtszaak tegen geradicaliseerde verdachten een effectief optreden van het recht wordt?

Deze bijdrage is niet bedoeld als juridisch-technische analyse (bijvoorbeeld over de toepassing van het strafrecht of over het recht op demonstratie),⁹ maar we gaan in op hoe rechtszaken tegen geradicaliseerde verdachten kunnen verlopen op basis van historische analyses van Beatrice de Graaf over terrorismerechtszaken.¹⁰ Ook besteden we aandacht aan de wijze waarop de blokkeerfriezen ertoe lijken te zijn gekomen zichzelf boven de wet te plaatsen en de centrale rol van onrechtvaardigheidsgevoelens in dat radicaliseringsproces. We relateren dit aan recente psychologisch-wetenschappelijke inzichten in de reden waarom mensen radicaliseren of gaan sympathiseren met radicaal gedachtegoed.¹¹ Ten slotte gaan we in op wat dit betekent voor de rechtszaken tegen geradicaliseerde verdachten en hoe de magistratuur hiermee (maatschappelijk) effectief zou kunnen omgaan.

Wij doen dit als wetenschappers die recht en psychologie verbinden. Wat wij hier doen is uiteraard niet hetzelfde als sympathiseren met de veroordeelden in de Friese strafzaak of met andere radicaliserende of geradicaliseerde personen, extremisten of terroristen. Integendeel, wij keuren de gedragingen waarvoor blokkeerfriezen zijn veroordeeld af. Ons doel is proberen te begrijpen wat er achter het gedrag van deze groep veroordeelden zit ter voorkoming van herhaling van dit type gedragingen en om te voorkomen dat groepen binnen de samenleving zich afwenden van de rechtsstaat.

In het bijzonder hopen we dat de inzichten in de reden waarom mensen radicaliseren en inzichten uit hieraan gerelateerde rechtszaken kunnen helpen bij een effectieve inrichting van rechtszaken tegen verdachten die mogelijk radicaliseren. Effectief onder meer in de zin van bestraffing, maar ook om verdere radicale dreiging tegen te gaan. Verder hopen we dat het vergroten van inzicht in radicalisering en de manier waarop de juridische wereld daarmee omgaat uiteindelijk kan helpen bij te dragen aan het verminderen of tegengaan dat mensen maling krijgen aan de wet en overgaan tot (of sympathie krijgen voor) radicale gedragingen die de veiligheid of grondrechten van anderen aantasten.

1. Wat kunnen we leren van rechtszaken tegen andere geradicaliseerde verdachten?

1.1. Radicaliseringsrechtszaak als theaterstuk

Zoals hierboven aangegeven ging het in deze strafzaak tegen de blokkeerfriezen om mensen die de wet uitdagen en trotseren. De meeste verdachten stonden tijdens hun zitting nog steeds achter hetgeen ze hebben gedaan, omdat hiermee een voor hen hoger doel was bereikt. En het (ideologische) doel dat zij daarbij opgaven was de gemeenschap (kinderen) te beschermen tegen de demonstratie van de anti-Zwarte Piet-activisten en de onveiligheid die daarbij zou zijn ontstaan.

Een dergelijke houding van zichzelf boven de wet plaatsen hebben de verdachten in deze zaak gemeen met verdachten die ideologisch gemotiveerd geweld of andere destructieve handelingen verrichten om hun ideologische doel kracht bij te zetten, terroristen.¹² En in deze Friese

Radicalisering begint bij lak hebben aan de wet

strafzaak tegen geradicaliseerde verdachten is het interessant om de vergelijking met strafzaken tegen terroristen door te trekken. Strafrechtszaken tegen terroristen bij de overheidsrechter vertonen vaak kenmerken van een 'showproces', zoals Beatrice de Graaf en Alex Schmid en collega's in 2016 laten zien. Rechtszaken tegen terroristen hoeven niet in alle opzichten fundamenteel te verschillen van andere politieke gekleurde rechtszaken, of strafzaken die veel media-aandacht krijgen. Maar vergeleken met gewone criminelen, dagen terroristen het politieke bewind uit of presenteren zij omstreden (en regelmatig: gewelddadige) visies op recht en onrecht (en achterstelling in de samenleving). Dus voor terroristen en terrorismebestrijders is de wedstrijd over en de presentatie van narratieven van recht en onrecht wel extra belangrijk.¹³ Met die bril kan ook worden gekeken naar deze strafzaak tegen de blokkeerfriezen. En wat je dan ziet is onder meer dat het Openbaar Ministerie en de veroordeelden elk een show opvoerden om het publiek of hun achterban binnen en buiten de rechtszaal te overtuigen van hun versie van (on)recht en hoe het er aan toe zou moeten gaan in deze samenleving.

1.2. Ongemak bij autoriteiten over strafzaken tegen geradicaliseerde verdachten wegens onvoorspelbaar verloop

Allereest moet worden opgemerkt dat er vaak sprake is van ongemak bij autoriteiten om terroristen via strafzaken te berechten, omdat er een zeker risico schuilt in waartoe de strafzaak uiteindelijk zal leiden.¹⁴ Ten eerste, is het onzeker of het doel van verdere (radicale) bedreiging van de veiligheid van burgers en herhaling van eigenrichting kan worden voorkomen met een strafzaak. De uitkomst van een strafrechtszaak is immers onzeker. Verdachten zouden kunnen worden vrijgesproken, ook als ze niet onschuldig zijn maar bijvoorbeeld omdat cruciaal bewijs niet toelaatbaar wordt geacht. Ten tweede, het strafproces kan een politieke show worden. Het strafrecht is gericht op het bewaken van een veilig en ordelijk verloop van de samenleving en het bevestigen van maatschappelijke normen. Maar het probleem is nu juist dat veel geradicaliseerde verdachten het recht en de implementatie daarvan door de rechter regelmatig niet als neutraal of legitiem waarnemen. En zelfs als het strafproces op de korte termijn gunstig uitpakt voor de autoriteiten (omdat de verdachten worden gestraft) dan nog zijn de politieke langetermijneffecten niet goed te overzien en kunnen die ook nadelig uitwerken, bijvoorbeeld op de geloofwaardigheid en legitimiteit van maatschappelijke autoriteiten. Denk hierbij aan het voorbeeld van de bekende strafzaak tegen Nelson Mandela die als terrorist werd aangemerkt, en waarin de openbare aanklagers de zaak wonnen maar die uiteindelijk de politieke geloofwaardigheid en legitimiteit van het apartheidsregime in Zuid-Afrika aantastten omdat het proces tegen Mandela als een show van onrechtvaardigheid werd gezien.¹⁵

1.3. Welke voorstellingen voeren de spelers in de Friese radicaliseringszaak op?

De meervoudige kamer van de Rechtbank Leeuwarden had vier dagen uitgetrokken voor de behandeling van de zaak. Voor de ingang van het rechtsgebouw stonden enkele protestanten met Friese vlaggen en verslaggevers van diverse nieuwsmedia. Bezoekers kregen polsbandjes bij de ingang. Er heerste een opgewonden sfeer bij de rechtbankbeveiliging. De spelers in dit toneelstuk waren verder twee officieren van justitie, de 34 verdachten, hun drie advocaten. Ook was er spreekrecht voor benadeelde partijen, waaronder voorlieden van Kick Out Zwarte Piet. In de rechtszaal en op de gang was veel pers aanwezig. In de twee extra zalen die waren ingeruimd voor belangstellenden bevonden zich familieleden van de verdachten en veel sympathisanten. Zowel het OM, de verdachten als ook benadeelde partijen probeerden met hun optredens te overtuigen. Ze richtten zich niet alleen tot de rechtbank, maar ook tot het publiek. De manier waarop hun optredens het publiek of de achterban mobiliseren en raken is moeilijk te meten. De rechtszaak leek het publiek ertoe te verleiden een kant te kiezen, als ideologische medestanders of tegenstanders van de verdachten.

1.3.1. Het optreden van het OM

Het Openbaar Ministerie had een verhaal aan de bevolking te vertellen. Niet eerder dan in deze zaak liet het OM een speciaal geproduceerd animatiefilmpje¹⁶ uitgaan waarin werd uitgelegd waarom deze zaak voor de rechtbank werd gebracht. Hierin werd vooral benadrukt dat de vrijheid van meningsuiting moet worden beschermd. In de aanloop naar de rechtszaak was er kritiek geuit aan het OM in de trant van: Waarom vervolgen jullie deze mensen? Dit zijn helden. En waarom besteden jullie zoveel van de opsporings- en vervolgingscapaciteit aan deze zaak? In (Friese) media gaven vertegenwoordigers van het OM vooraf aan in deze zaak celstraffen niet uit te sluiten.¹⁷

Het juridische script dat het OM had gekozen was als volgt: De verdachten werd het verhinderen van een betoging (artikel 143 Wetboek van Strafrecht (Sr)), het uitoefenen van strafbare dwang (artikel 284 Sr) en het opzettelijk

De rechtszaak leek het publiek ertoe te verleiden een kant te kiezen, als ideologische medestanders of tegenstanders van de verdachten

8. Zie voetnoot 5.

9. Nationale ombudsman, *Demonstreren, een schurend grondrecht?*, 2018.

10. Zie voetnoot 5.

11. Zie voetnoot 3.

12. We merken expliciet op dat radicalisering zeker niet tot terrorisme hoeft te lei-

den. Mensen kunnen binnen de wet blijven (zoals bij activisten vaak het geval is) en hoeven zeker niet de wet expliciet te overtreden (wanneer dat wel het geval is spreken we van extremisme, en van gewelddadig extremisme wanneer er sprake is van gewelddadige overtreding van de wet; Van

versperren van een openbare weg (artikel 162 Sr) verweten. Een verdachte werd ook opruiing ten laste gelegd, naast medeplegen van de andere drie strafbare feiten. Door de keuze voor artikel 162 Sr waarop een maximumstraf van negen jaar staat kwam ook het spreekrecht van benadeelde partijen in beeld. Dat zou niet het geval zijn geweest als was gekozen voor een minder zware basis in bijvoorbeeld de Wegenverkeerswet. Verdachten hadden het recht op demonstratie 'om zeep geholpen' en de 'rechtsorde geschaad', aldus de officieren van justitie. Volgens de officieren van justitie hadden verdachten moeten vertrouwen op de burgemeester en de politie (om de demonstratie van actiegroep Kick Out Zwarte Piet in goede banen te leiden).

Tijdens het voorlezen van de tenlastelegging — waarbij een rechter flauwvalt — en de rest van de behandeling tonen de twee officieren van justitie zich strijdbaar en persoonlijk betrokken. De officieren betogen herhaaldelijk dat de blokkeerfriezen ernstige strafbare feiten hebben begaan. De officieren ogen soms ongemakkelijk in de omgang met verdachten die trots zijn op wat ze bereikt hebben ('U hebt geen spijt?', 'Nee, we hebben veel erger voorkomen', 'Onze actie heeft een hoop gescheeld voor de politie. Als ze in Dokkum waren aangekomen was het veel erger geweest.') en de macht uitdagen. Af en toe kijken de officieren verontwaardigd bij grappen en rumoer onder de verdachten op de publieke tribune en proberen ze in te grijpen als de rechtbankvoorzitter dit nalaat. Naar verdachten reageren de officieren regelmatig aanvullend, veroordelend en belerend (in woord en lichaamstaal). De officieren lijken erop te anticiperen dat de verdachten en een deel van hun sympathisanten tegen hen zijn. Tijdens de behandeling van de zaak hangen aan sommige viaducten in Friesland spandoeken met verwensingen aan het adres van het OM.

Ook de benadeelde partijen krijgen het woord. Voorlieden van Kick Out Zwarte Piet betogen dat voor hun zwarte kinderen de Sinterklaastijd een helse tijd is en dat instanties als NTR racisme faciliteren. Zij hadden hiertegen bij de Sinterklaasintocht in Dokkum moeten kunnen demonstreren, omdat dit net als een concert van Beyoncé een eenmalige gebeurtenis is. Ze zijn welbespraakt en gieten hun betoog in de vorm van persoonlijke en knap geformuleerde verhalen. Opvallend is dat de officieren de benadeelde partijen begrijpend aankijken, waar ze de verdachten vaak boos of niet leken aan te kijken. De officieren komen over het geheel over als veldspeler die sterk overtuigd is van het belang van de wedstrijd maar tegenover een tegenstander die niet volgens de gebruikelijke spelregels meespeelt, en op een speelveld dat binnen de rechtszaal per definitie ongelijk is.

1.3.2. Het optreden van de verdachten

Op de publieke tribune in de rechtszaal wordt de sfeer onder de grote groep verdachten gekenmerkt door een

den Bos, 2018). Bovendien mag politiek, en het uiten van politieke of ideologische meningen, natuurlijk in het strafproces.

13. Zie voetnoot 5.

14. Idem.

15. Idem.

16. 'Waarom vervolgt het OM de personen

die A7 blokkeerden?' (animatie), *Openbaar Ministerie Youtube* 3 oktober 2018

(<https://youtu.be/uaLvueMjFNE>; <https://www.om.nl/@104188/a7-blokkade/>).

17. *Omroep Friesland* 3 oktober 2018.

mix van joligheid, ongemak en verontwaardiging. Verdachten waren in een partybus met sinterklaasliedjes naar de rechtbank gekomen. Een van de verdachten deed een huwelijksaanzoek in de hal van de rechtbank. Maar verdachten ogen ook nerveus. Diverse verdachten pogen tijdens de behandeling van hun individuele zaak hun eigen rol in het geheel wel te bagatelliseren ('ik ging ernaar toe uit nieuwsgierigheid', 'ik wist niet wat er ging gebeuren', of 'we wilden gewoon vertragen'). Maar een flink aantal verdachten toont zich uitdagend en opstandig tijdens de vragen van de rechters en officieren. Verdachten geven vaak aan trots te zijn ('dat de demonstranten Dokkum niet hebben gehaald vind ik schitterend mooi', 'een prachtige mooie dag'). En ze vinden dat ze het morele gelijk aan hun kant hebben ('nog steeds goed dat de kinderen daaraan niet zijn blootgesteld', 'heel Nederland vindt dat daar de grens ligt'). Veel verdachten presenteren zich als hardwerkende burgers en sommige

Verdachten vinden dat ze het morele gelijk aan hun kant hebben

verdachten beantwoorden de vragen van de rechters in het Fries. Symboliek is ook terug te zien in de kleding van sommige verdachten en in de klompen waarop een deel van de verdachten naar de rechtbank is gekomen. Misschien een manier om een alternatieve groepsidentiteit te benadrukken tegenover die Nederlandse juristenwereld? Verdachten gebruikten de media-aandacht rond de zaak zeker niet alleen passief. Vooral de verdachte die voor opruiing is veroordeeld fungeert als woordvoerder: zij gaf interviews en verscheen bijvoorbeeld in RTL Late Night bij Twan Huys en vertelt de andere verdachten over de vele steunbetuigingen die ze ontvangen. Sommige verdachten en sympathisanten reageren zeer verontwaardigd wanneer de mensen van Kick Out Zwarte Piet — die via een aparte ingang de rechtszaal werden in- en uitgeleid — in de zittingszaal wel hun telefoons en laptops mogen gebruiken terwijl dat aan hen was verboden. Ook hadden zij kleding met Friese symbolen moeten uittrekken voor toegang tot de rechtszaal. Ze zien een verbond tussen de rechterlijke autoriteiten en KOZP en voelen zich achtergesteld.

Op de laatste dag van de inhoudelijke behandeling net nadat de officieren van justitie hun strafeisen hebben uitgesproken, is er een waar volksfeest op het plein voor de rechtbank en krijgen de verdachten een Fries erekruis uitgereikt. Bij de uitspraak ogen de veroordeelden, hun sympathisanten en advocaten met stomheid geslagen. Veroordeelden zien het als klassenjustitie. Sommigen lachen het weg door te zeggen dat ze meer vertrouwen hebben in Sinterklaas.¹⁸ Na de veroordeling door de rechtbank werd via een doneeractie veel geld opgehaald om een eventueel hoger beroep te financieren. Ook een deel van de bevolking lijkt te sympathiseren met de veroordeelden.

1.3.3. Maling krijgen aan de wet en onrechtvaardigheidsgevoelens

Van waaruit ontstond dit theater aan de kant van de verdachten? Wat brengt mensen ertoe zich af te wenden van het recht en democratische principes? Wat leeft er nou echt bij de verdachten in deze zaak? Wat vooral opvalt in hetgeen door verdachten in de Friese blokkeer-zaak naar voren is gebracht tijdens de zitting, in de media en in gesprekken met de eerste auteur tijdens de behandeling van de rechtszaak, zijn de sterke onrechtvaardigheidsgevoelens die leven bij deze verdachten. Deze verdachten kwamen in opstand omdat ze bepaalde dingen rond de anti-Zwarte Piet betoging bij de landelijke sinterklaasintocht in Dokkum als intens onrechtvaardig zagen.

De blokkeerfriezen zagen groot onrecht in het houden van een anti-Zwarte Piet-demonstratie tijdens de intocht. 'Kan niet.' Degene die voor opruiing is veroordeeld had beelden op internet gezien van eerdere Sinterklaasintochten waarbij er naar kinderen 'racist' en 'Sinterklaas bestaat niet' werd geschreeuwd en waarbij kinderen op de schouders van ouders werden omgeduwd.

Bovendien voelden zij zich achtergesteld door de betrokken burgemeester. Zij zagen een tweetje tussen de burgemeester en anti-Zwarte Piet-activisten. De burgemeester had KOZP zelf uitdrukkelijk uitgenodigd, opgezocht in Amsterdam en in de zomer al een rondleiding gegeven in Dokkum. De eigen bevolking zou zij bewust buiten spel hebben gezet door geen of te laat informatie te geven en geen ruimte te geven voor bezwaren vanuit de eigen bevolking (dachten dat het een demonstratievergunning betrof). 'Zij gastvrij ontvangen' en 'het stinkt'. De opruier was toen betrokken bij het plaatsen van een oproep op Facebook om de anti-Zwarte Piet-activisten tegen te houden op de toegangswegen naar Dokkum.

De avond voor de intocht, droeg de politie de verantwoordelijkheid voor de Facebook-oproep op die te verwijderen ('bedreigd door de burgemeester'). Toen is het naar eigen zeggen echt ontploft op sociale media. De overige verdachten hadden gehoor gegeven aan de (verwijderde) oproep op sociale media. In wat de opruier achteraf ontdekte voelden de verdachten zich alleen maar gesterkt: de anti-Zwarte Piet-demonstratie zou bestaan uit het voor Sinterklaas uitlopen ('circa 100 man met een megafoon in de smalle straatjes van Dokkum tussen de kinderen') en in een vak tussen de kinderen, de route van de dynamische demonstratie zou niet tijdig met de driehoek zijn besproken, de burgemeester had ook zelf de rechtsextremistische Nederlandse Volks-Unie benaderd voor een tegemonstratie en KOZP werd genoemd in de Terrorisme Monitor. Dus de blokkeerfriezen zagen groot onrecht dat zij toch wilden bestrijden, voelden zich achtergesteld door een coalitie van de burgemeester en anti-Zwarte Piet-activisten, en waren en bleven heel erg boos.

2. Implicaties voor de rechtsstaat

2.1. Een moreel vacuüm en sociaal-culturele tegenstellingen in onze samenleving

Een observatie over onze samenleving is hier wel op zijn plaats. Men zou immers kunnen verwachten dat maatschappelijke autoriteiten op een gegeven moment het voortouw nemen en stelling nemen in de Zwarte Pieten-discus-

sie. Bijvoorbeeld door stelling te nemen over wat er aan het uiterlijk van de figuur Zwarte Piet wordt aangepast om het Sinterklaasfeest vredig te laten verlopen en de voor- en tegenstanders binnen de samenleving bijeen te houden. Dat gebeurde niet in de afgelopen jaren. En ook in 2018 rond een weekend vol onrusten bij Sinterklaasintochten lieten politici na om een standpunt in te nemen in die onderliggende discussie.¹⁹ Wel werd gesuggereerd dat niet meer gedemonstreerd mag worden bij Sinterklaasintochten en werden relschoppers weggezet.²⁰ Nu de samenleving het eigenlijk laat liggen om in die Zwarte Pieten-discussie te interveniëren op een moment dat het nog kon (of kan), blijft er ruimte voor anti-Zwarte Piet-demonstraties. Hierbij is de mate van verweendheid met links-extremistische organisaties die geweld niet schuwen een risicofactor (bijvoorbeeld Majority Perspective, Grauwe Eeuw). En dan zien we ook tegenreacties op anti-Zwarte Piet-demonstraties, zoals van de blokkeerfriezen in 2017 en vanuit voetbalhooligans in 2018. Vooralsnog lijkt het er op dat de pro-Zwarte Piet-groepen zich niet autonoom ontwikkelen, maar vooral in directe reactie op hun ideologische tegenstanders. Maar ook aan die kant is er een risico dat rechts-extremistische organisaties ermee aan de haal gaan.

De verhitte discussie over de figuur Zwarte Piet is gerelateerd aan tegenstellingen tussen verschillende sociaal-culturele 'families' binnen de samenleving. De ene familie bestaat overwegend uit hogeropgeleide mensen die redelijk positief staan tegenover open grenzen, andere culturen en het toelaten van immigranten. De leden van de andere familie zijn in overwegende mate lager en middelbaar opgeleid en vragen vooral aandacht voor de nadelen van open grenzen en immigratie. Zij waarderen nationale en lokale gewoonten, cultuur en tradities en zijn bang dat deze verloren zullen gaan door de komst van migranten en de opmars van de Europese Unie.²¹ Tussen die twee families bevinden zich middengroepen. We komen hieronder nog op deze maatschappelijke polarisatie terug.

2.2. Implicaties voor de democratische rechtsstaat

Waarom zijn de onrechtvaardigheidsgevoelens van de veroordeelden juridisch relevant? Die waargenomen onrechtvaardigheid vormt de brandstof die de radicale gedragingen van deze verdachten in belangrijke mate kan hebben gevoed. Het strafrecht — of althans de gebruikelijke uitvoering daarvan — kijkt in beginsel niet zo naar dergelijke onrechtvaardigheidsgevoelens. Maar juist die onrechtvaardigheidsgevoelens maken het theatrale aspect groter, zowel bij de verdachten als het OM. Het vervolgen van gedragingen binnen een strafproces vernauwt de werke-

lijkheid tot een dichotomie van onwettig versus wettig, strafbaar versus niet strafbaar, enz. Immers, het recht stelt grenzen en resulteert in dichotomieën.²² De gedragingen van de verdachten worden dus wel gecriminaliseerd en mogelijk bestraft. Maar voor de onrechtvaardigheidsgevoelens achter radicale gedragingen is binnen een strafproces doorgaans weinig ruimte. Daar komt nog eens bij dat rechterlijke autoriteiten bij strafzaken tegen geradicaliseerde verdachten vaak huiverig zijn om hen opnieuw een podium te geven om hun verhaal uit te dragen naar hun publiek.²³

In de rechtszaal kunnen verdachten dus gemakkelijk het idee krijgen dat een groot deel van wat zij belangrijk vinden en willen zeggen in het strafproces categorisch wordt genegeerd of (vrijwel) ongemotiveerd opzij geschoven. En dat voor het kleine deel dat binnen de strafzaak wel wordt gehoord, zij bevoogdend worden toegesproken en een paternalistische draai om de oren krijgen. Dit kan elk afzonderlijk en zeker in combinatie ertoe bijdragen dat de doelen van het strafrecht niet worden bereikt. Ten eerste, omdat als (boze en gekwetste) mensen zich niet gehoord voelen zij iets anders gaan doen wat binnen hun mogelijkheden ligt om het onrecht dat zij zien toch over het voetlicht te brengen, bijvoorbeeld via sociale media of (meer) radicale gedragingen. Dit geldt temeer omdat radicale acties zijn verbonden met achterliggende onrechtvaardigheidsoordelen die als echt worden ervaren en hen bedreigen in hun gevoel van wie zij zijn en in hun ideeën over hoe de wereld er uit moet zien. Ten tweede, kan het hard strafrechtelijk aanpakken en aanvallen van verdachten lei-

Die waargenomen onrechtvaardigheid vormt de brandstof die de radicale gedragingen van deze verdachten in belangrijke mate kan hebben gevoed

den tot contrast-effecten bij verdachten (en sympathisanten). Als samenleving, rechtspraak en OM zou men willen dat verdachten niet slechts gestraft worden, maar ook dat zij worden overreden zich voortaan conform de wet te gedragen. De officieren van justitie en rechters spreken

18. Uiteraard zijn er beperkingen aan het onderzoek dat we hier rapporteren. Zo leunen we in belangrijke mate op zelfrapportages van blokkeerfriezen en andere partijen in deze rechtszaak. Daarbij geven we ook verklaringen weer die veroordeelden zelf voor hun gedrag en motieven gaven. Dat soort verklaringen wordt vaak gekleurd door het beeld dat mensen aan zichzelf en anderen willen geven van wie zij

zijn. En we baseren ons op gesprekken met een deel van de veroordeelden en een informatie-georiënteerde selectie van hetgeen tijdens zittingen naar voren kwam. Wat we hier hebben gedaan kan worden gezien als een verkennende studie van deze rechtszaak en daarmee een verkenning van radicaliseringsrechtzaken nu en in de toekomst.

19. Zie bijvoorbeeld NRC *Handelsblad*

19 november 2018.

20. Idem; *de Volkskrant* 21 november 2018.

21. M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer, (red.), *Geschieden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 2014.

22. Bijv. (on)toerekeningsvatbaar, (on)

geschikt als ouder; P.C. Ellsworth & R. Mauro, 'Psychology and law', in: D.T. Gilbert, S.T. Fiske & G. Lindzey (red.), *The handbook of social psychology*, Boston, MA: McGraw-Hill 1998, vierde druk, vol. 2, p. 684-732

23. Zie voetnoot 5.

Rechters en officieren van justitie kunnen beter zeggen: wij zijn bereid om ons te verplaatsen in wat er bij jullie leeft, maar jullie hebben niet alleen rechten, maar ook plichten

namens de samenleving: 'dit vinden wij afkeurenswaardig en strafbaar'. Maar als die boodschap te paternalistisch of moraliserend overkomt, of de boodschap te ver buiten het eigen gedragspatroon of de sociaal-culturele normen en waarden van de verdachte ligt, dan dreigt het gevaar dat verdachten en sympathisanten denken 'ja, bekijk het maar' en zich daar juist tegen gaan afzetten.

Dus ook al gaf de rechtbank hier het OM voor een belangrijk deel gelijk en werden forse straffen opgelegd (taakstraffen 120-200 uur; en voor de opruier 240 uur en één maand voorwaardelijke gevangenisstraf), dan nog blijft gelden dat als binnen het strafproces de gedragingen wel hard strafrechtelijk worden aangevallen en verdachten het gevoel hebben dat er niet serieus wordt geluisterd naar hun argwaan over anti-Zwarte Piet-demonstraties tijdens een Sinterklaasintocht dit juridisch-relevante averechtse gevolgen kan hebben. Het kan leiden tot meer – draagvlak voor – radicale gedragingen, een verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving en een met die tegenstellingen gepaard gaand verminderd vertrouwen in het recht en de juridische instituties onder een deel van de bevolking.²⁴ Sterker nog, de vlam van de fundamentele wrok kan echt in de pan slaan. Dit is een probleem dat zich niet beperkt tot de veroordeelden, maar zich in een zaak als deze ook uit-

strekt tot delen van de algemene bevolking die met hen sympathiseren.

2.3. Dus hoe kan dan wel effectief worden omgegaan met boze burgers?

Zolang het morele vacuüm rondom de aanpassing van Zwarte Piet voortduurt en zich ongeregelheden rond Sinterklaasintochten blijven voordoen die binnen het strafrecht worden geadresseerd, kunnen rechters maar ook officieren van justitie het verschil maken door daarbij een tweesporenbenadering te volgen. Zij kunnen tegen boze burgers zeggen: wij zijn bereid om ons te verplaatsen in wat er bij jullie leeft, maar jullie hebben niet alleen rechten, maar ook plichten. Als het zo wordt benaderd, heeft dat meer overredingskracht (dan hard strafrechtelijk aanpakken terwijl verdachten het gevoel hebben dat hun argwaan tegen anti-Zwarte Piet-demonstraties categorisch terzijde wordt geschoven). Dus als juridische autoriteiten in het strafproces verdachten gelegenheid geven tot het vertellen van – en rechters expliciet op zoek gaan naar – hun onrechtvaardigheidsgevoelens, hun (ideologisch gekleurde) perceptie van feiten, motieven en strategieën rond het incident en als autoriteiten in hun (mondelijke en schriftelijke) uitspraken laten merken dat zij daar serieus naar hebben geluisterd, ontstaat er ruimte bij verdachten en het publiek om overreden te worden door hetgeen rechters en officieren van justitie vervolgens aangeven belangrijk te vinden.

Uiteraard is het aan de rechtspraak en het OM grenzen te stellen. Maar als de grens die zij stellen wordt gebaseerd op een breder gedeelde maatschappelijke norm, zullen zij verder aan overredingskracht winnen. Geradicaliseerde verdachten zijn vaker afkomstig uit groepen die zich achtergesteld voelen en het strafrecht of de rechterlijke uitvoering daarvan niet als neutraal of legitiem zien.²⁵ Dit ligt ook hier gevoelig omdat het incident waarover deze strafzaak gaat direct raakt aan de bovenbeschreven sociaal-culturele tegenstellingen tussen groepen in de samenleving. Van de blokkeerfriezen en hun sympathisanten mag worden gevraagd zich te verplaatsen in, en ruimte te geven aan, de gevoelens van mensen die zich gekwetst voelen door de figuur Zwarte Piet. Maar omgekeerd is door Bovens en collega's in een gemeenschappelijk rapport van het SCP en de WRR vastgesteld dat het ook voor hogeropgeleiden moeilijk is zich te verplaatsen in de leefwereld van de andere sociaal-culturele 'familie'. Zoals Bovens et al. beschrijven geven de tegenstellingen niet zelden aanleiding tot gevoelens van ongemak bij hogeropgeleiden, omdat hogeropgeleiden vaak (zij het besmuikt) neerkijken op de cultuur van lageropgeleiden.²⁶ Het gelijkheidsdenken dat zich sinds de jaren zestig onder de gehele bevolking heeft verspreid maakt dat hogeropgeleiden zich ongemakkelijk voelen bij hun gevoelens van culturele superioriteit. Dat ongemak

leidt tot sociale vermijding; hogeropgeleiden mijden lage-opgeleiden en trekken zich terug in hun eigen homogene netwerken mede waardoor er gescheiden belevingswerelden bestaan.²⁷ Bovens et al. benadrukken dat om te voorkomen dat een dergelijke maatschappelijke vorm van living apart together schadelijk uitpakt voor de kwaliteit van het bestuur, het noodzakelijk is te voorkomen dat de voorkeuren en beleving van één familie disproportioneel het publieke en politieke debat gaan beheersen.²⁸ Als één familie sterk het debat gaat dicteren, dreigt het gevaar dat de scheidslijnen in de samenleving sterker worden en de acceptatie van het recht en juridische instituties afbrokkelen.

Dus hoe om te gaan met die maatschappelijke tegenstellingen als juridische autoriteiten binnen een strafproces? Zeker bij een thematiek waarbij de tegenstellingen tussen groepen in de samenleving zo verhit zijn, kan het aansluiten bij de doelen van het strafrecht om een maatschappelijke norm te benadrukken die breed in de samenleving kan worden gedragen. Een norm die zich daarvoor goed leent is hier dat men niet de veiligheid van andere weggebruikers in gevaar mag brengen (het door de blokkeerfriezen ingezette middel van het blokkeren van de snelweg). Voor de norm van het niet mogen beperken van de vrijheid van demonstratie van anti-Zwarte Piet-activisten bij een Sinterklaasintocht (het doel van de blokkeerfriezen) ligt dat minder eenvoudig. In een recente opiniepeiling van het College van de Rechten van de Mens werd aan meer dan 2300 mensen (en die een representatieve steekproef van de bevolking zouden vormen) gevraagd hun oordeel te geven over allerlei soorten demonstraties. Zo'n 70% bleek de geplande anti-Zwarte Piet-demonstratie in Dokkum in 2017 niet acceptabel te vinden.²⁹ De snelwegblokkade van de blokkeerfriezen vond slechts eenderde niet acceptabel. Het Openbaar Ministerie had in de publiekscommunicatie over deze zaak vooral de nadruk gelegd op het niet mogen verhinderen van een demonstratie. De rechtbank sprak de blokkeerfriezen vrij van het verhinderen van een betoging (omdat volgens de rechtbank geen sprake was van geweld of bedreiging met geweld). Maar desondanks legde ook de rechtbank in de publiekscommunicatie over de uitspraak er primair de nadruk op dat (mede) door de blokkade de anti-Zwarte Piet-activisten niet in Dokkum zijn aangekomen en zij niet hebben kunnen demonstreren.³⁰ De uitspraak door de rechtbank op het verhinderen van het recht op betoging was voor het OM (mede) reden om

hoger beroep in te stellen.³¹ Het OM zet de juridische strijd dus voort over het verhinderen van een betoging van anti-Zwarte Piet-activisten tijdens een Sinterklaasintocht die mogelijk door een meerderheid van de bevolking als niet acceptabel lijkt te worden gezien.

Zoals we zagen zitten geradicaliseerden vaak vast in een harnas van moreel gelijk hebben: ze zijn boos en willen onrecht bestrijden. Dan is er geen ruimte meer om te luisteren naar een ander perspectief, en voor medemenselijkheid en empathie voor tegenstanders. Hoewel dit verder gaat dan de klassieke taakopvatting van rechters is het voor een maatschappelijke effectieve oplossing behulpzaam als rechters en officieren van justitie proberen om betrokkenen uit het harnas van het morele gelijk te halen en in beweging te krijgen om met elkaar het gesprek te voeren. Een mooi voorbeeld hiervan is de slotoverweging van de Haarlemse kortgedingrechter in de zaak van de door anti-Zwarte Piet-organisatie Majority Perspective

Als de grens die rechtspraak en OM stellen wordt gebaseerd op een breder gedeelde maatschappelijke norm, zullen zij verder aan overredingskracht winnen

gevraagde aanpassing van de landelijke Sinterklaasintocht 2018 ('Ik vraag u allen, willen we op deze manier een kinderfeest vieren?').³² Een voorman van KOZP leek die verantwoordelijkheid op te pakken en afstand te nemen van de extremistische groep Majority Perspective, die met regelmaat ervan blijk geeft dat ze hoopt dat Sinterklaas wordt omgebracht 'zodat alle kinderen getuigen ervan zijn, zelfs massaal onder zijn hersenen en botsplinters bedekt zitten'.³³ Ook gingen leden van KOZP en blokkeerfriezen vlak daarna met elkaar in gesprek.³⁴ Dus rechters, officieren van justitie en voorlieden van beide kampen kunnen ertoe bijdragen dat op een andere constructieve manier met dezelfde beladen thematiek wordt omgegaan. Wij wensen onze democratische rechtsstaat meer van dergelijke constructieve gedachtewisselingen toe. •

24. L. Hulst, *Experimental legal studies on perceived procedural justice and trust in law and society* (diss. Amsterdam VU), 2017.

25. Zie voetnoot 5.

26. Voetnoot 20, p. 16.

27. Idem, p. 26.

28. Idem.

29. College van de Rechten van de Mens, 'Zolang we het maar eens zijn. Nederlanders over de vrijheid van meningsuiting en demonstratievrijheid', 15 november 2018, p. 40 e.v.

30. [www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-](http://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en)

contact/Organisatie/Rechtbanken/Rechtbank-Noord-Nederland/Nieuws/Paginas/Werkstraffen-voor-blokkeerders-A7-en-initiatiefneemster-blokkade.aspx.

31. www.om.nl/actueel/nieuwsberichten/104538/hoger-beroep/.

32. <https://nos.nl/artikel/2259349-opval->

lend-slotwoord-rechter-kan-rechtspraak-dichter-bij-mensen-brengen.html.

33. *De Volkskrant* 17 november 2018.

34. *Leeuwarder Courant* 16 november 2018.